

ISSN 2413-1865

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск LXXXIII
Том 1

Херсон-2018

УДК 364.48:37.013.42

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА МІСТА ЯК СУБ'ЄКТ ПРЕВЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

Кальченко Л.В., к. пед. н., доцент,
докторант кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзії
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті представлено аналіз поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців щодо розуміння сутності понять «грумада», «територіальна громада» в контексті політико-правового, соціологічного та соціально-педагогічного підходів. Розкрито зміст, характерні ознаки та особливості функціонування територіальної громади. Подано авторське тлумачення поняття «територіальна громада міста» з точки зору методології соціальної педагогіки як складної самокерованої соціальної системи спільнот. Визначено основних суб'єктів соціально-педагогічної превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста.

Ключові слова: *грумада, територіальна громада, соціальна система, локальна спільнота, територіальна громада міста, суб'єкти громади, превентивне середовище.*

В статті представлений аналіз поглядів зарубіжних і вітчизняних дослідників про сутність понять «община», «территориальная община» в контексте політико-правового, соціологічного і соціально-педагогічного підходів. Розкрито зміст, характерні ознаки та особливості функціонування територіальної общини. Представлено авторську трактовку поняття «территориальная община города» з точки зору методології соціальної педагогіки як складної самоуправляемий соціальної системи місцевого суспільства. Визначено основні суб'єкти соціально-педагогічної превенції соціального сирітства в умовах територіальної общини міста.

Ключевые слова: *община, территориальная община, социальная система, локальное (местное) сообщество, территориальная община города, субъекты общины, превентивная среда.*

Kalchenko L.V. TERRITORIAL COMMUNITY OF A CITY AS A SUBJECT OF SOCIAL ORPHANHOOD PREVENTION

In the article are presented views of domestic and foreign researchers concerning such concepts as “community”, “territorial community” in terms of political-legal, sociological and social-pedagogical approaches. Revealed meaning, characteristic features, features of effective functioning of a territorial community. Defined main subjects of social orphanhood prevention in terms of a territorial community of a city.

Key words: *community, territorial community, social system, local community, territorial community of a city, subjects of a community, preventive environment.*

Постановка проблеми. Нині під тиском більш складних економічно, але демократичних умов життя залучення місцевих громад, мобілізація їх ресурсів та прийняття ними відповідальності за розвиток території стають важливою необхідністю і для самих жителів, і для політиків. Розпочатий процес реформування влади, її децентралізація та деінституціалізація системи інституційного догляду і виховання дітей надає змогу активізувати ресурси громади задля виявлення, розв'язання, моніторингу та подальшого попередження соціальних проблем громади, серед яких актуальними є: проблема превенції соціального сирітства; розвитку громади і запровадження технологій самоорганізації, самопомоги, самоуправління та прямих дій у межах територіальної громади.

Явище соціального сирітства для сучасного українського суспільства є одним із

показників системної кризи, яку переживає нині Україна. Адже трансформація форм сімейної організації і, по суті, криза інституту шлюбу і сім'ї, поширення співмешкання, позашлюбної народжуваності, зміна сімейних ціннісних установок, соціально-економічні проблеми, збідніння населення та війна на сході держави стали каталізатором зростання чисельності соціальних сиріт, загальна кількість яких по країні, на травень 2018 р., становила 106 700 дітей. Із них лише 8 174 мають статус дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тобто 8,7% від загальної кількості дітей в інтернатах. Усі інші вихованці, тобто 98 526 дітей [1], – це діти, в яких є живі батьки, не позбавлені батьківських прав, які мають статус соціальних сиріт. Тому актуальність цього дослідження не викликає сумнівів.

Серед наукових доробків, присвячених саме вивченню проблеми становлення

та розвитку територіальних громад, розкриттю їх змісту, ознак, функцій та особливостей діяльності у різних сферах життя місцевої спільноти, з позицій різних наук, можна виділити дослідження Ф. Бейтса і Л. Бейкона, О. Батанова, Р. Баркера, О. Безпалько, Дж. і М. Боппів, П. Гураля, А. Капської, І. Кокарева, В. Малишка, О. Мороза, М. Орзіха, Р. Патнема, М. Пейна, Т. Семігіної, В. Скуратівського, О. Софій, П. Спікера, М. Стейсі, А. Ткачука, Ф. Тьонніса, А. Хорнбі та інших науковців. Однак поза увагою наукових розвідок сучасних дослідників залишається питання розвитку територіальної громади як суб'єкта превенції соціального сирітства.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є дефінітивний аналіз категорії «громада» у науковій літературі задля розкриття сутності понять: «громада», «територіальна громада», «територіальна громада міста» з позицій соціальної педагогіки та визначення основних суб'єктів територіальної громади, які мають необхідний превентивний потенціал щодо попередження розвитку ситуації сімейного неблагополуччя і недопущення відмови від дитини, її бездоглядності чи безпритульності, соціального сирітства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи науковий пошук, хотілося б зазначити, що питання залучення громадськості до попередження та рішення наявних соціальних проблем було ефективною стратегією державного управління ще з часів існування слов'янської держави Київська Русь, коли йшлося про соціальну модель «допомоги (піклування) всім миром», об'єднання місцевої громади задля рішення проблем вразливих категорій громадян.

Слово «громада» (від лат. *communitas* – спільнота, громада, община) є іншомовного походження і в етимологічному словнику української мови зазначається, як «суспільство, група, товариство <...> ; споріднене з давньоіндійськ. „grāmah” – натовп, община» [2, с. 600].

Розкриваючи сутність терміна «громада», варто зазначити, що серед наукової спільноти до сих пір це поняття має суперечливий характер та полісемічність визначень і підходів до його тлумачення.

Термін «громада» увійшов у наукову теорію та соціальну практику із соціології і найбільше вивчення отримав саме у зарубіжних дослідників, які, починаючи з 50-х років ХХ ст., досліджуючи місцеві співтовариства, у зв'язку із зростанням ролі локальної демократії в європейських інтеграційних процесах, намагалися визначити характер-

ні ознаки територіальних співдружностей, комун, «громадянських ком'юніті», територіальних колективів тощо (звичного нам терміна «громада» у науці країн Заходу не існує).

Одним із перших мислителів, який ввів у науковий обіг термін «соціальна спільнота» (*Gemeinschaft* – укр. «громада») та фактично заклав підвалини теорій громади, що виникли у ХХ ст., був німецький соціолог Ф. Тьонніс (F. Tönnies), автор найвідомішої праці «*Gemeinschaft und Gesellschaft*» (1887) («Громада та суспільство»; приблизний переклад також «Спільнота і суспільство» [4, с. 651]), де він вперше виокремив понятійну пару форм соціальності – спільноту (*Gemeinschaft*) та суспільство (*Gesellschaft*), що до нього вживалися здебільшого як синоніми. Ф. Тьонніс вважав: <...> спільнота є стійке і справжнє спільне життя, суспільство ж – лише минуще й ілюзорне. І тому сама спільнота має розумітися як живий організм, а суспільство – як механічний агрегат і артефакт» [3, с. 11–12]. У зв'язку із цим, розкриваючи сутність терміна «громада», можна цілком припустити, що спільнота (громада), як «живий організм <...>, що здатний вибудовувати соціальні відносини» (за Ф. Тьоннісом), наділений соціальною активністю (дієвістю), що надає нам право говорити про суб'єктність громади як її характерну ознаку (розглядаючи суб'єктність із точки зору активності й свободи діяльності її представників як суб'єктів), а отже, і про залучення громади до активного вирішення власних проблем і потреб.

Ґрунтуючись на позиціях системно-діяльнісного підходу, К. Юнассен (С.Т. Jonassen), розкриваючи *ознаки спільноти*, виявив у різних визначеннях *місцевих колективів* значний збіг наступних елементів: 1) населення; 2) територіальна база; 3) взаємозалежність спеціалізованих частин співтовариства і поділ праці в ньому; 4) спільна культура і соціальна система, що інтегрують діяльність його членів; 5) усвідомлення жителями єдності та належності до співтовариства; 6) можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем [5, с. 20–21]. Таке тлумачення дає нам змогу звернути увагу на те, що автор розглядає територіальну громаду як соціальну систему, члени якої задля розв'язання проблем громади об'єднуються на ґрунті спільної культури, соціальної ідентичності та здійснюють відповідні дії для вирішення місцевих проблем, що у контексті нашого дослідження є важливим, адже ми пропонуємо розглядати територіальну громаду як суб'єкт превентивної діяльності щодо проблеми соціального сирітства.

Розвиваючи думку важливості застосування суб'єктного підходу щодо розвитку громади, варто зазначити роботу американського науковця Скотта Пека (Peck M. Scoat) «The Different Drum: Community Making and Peace» (1987), в якій він розглядає силу індивідуального потенціалу членів громади, в разі їх об'єднання і активного залучення до справ та життя території, а також вводить поняття «громада» (community – комуна), розглядаючи її як сукупність людей, що живуть разом у такий спосіб, який визнає і підтримує їхню «спільну єдність» через включення кожного індивіда в життя громади, прийняття спільних рішень шляхом досягнення консенсусу, врахування індивідуальних особливостей та сильних сторін кожного члена громади [6, с. 86].

Американський політолог Р. Патнем (Robert D. Putnam), розглядає місцеве співтовариство з позицій ресурсного підходу і тлумачить його як «групу взаємодіючих людей, які живуть у спільному, географічно, місці та організовані навколо загальних цінностей і проявляють соціальну згуртованість, <...> спільноту, яка має наміри, переконання, переваги, <...> ресурси якої спрямовано на задоволення власних потреб, локалізацію ризиків та створення умов, що впливають на розвиток особистості учасників співтовариства» [7, с. 234]. Він акцентує на таких її характеристиках: активне залучення громадян у процес вирішення громадських проблем; довіра одне одному, аби діяти без упередженості та підкорятися виключно закону; горизонтальна, а не ієрархічна організованість соціальних та політичних мереж; цінування в таких «громадянських ком'юніті» солідарності, громадської участі та непідкупності [7, с. 79]. У своїй книзі «Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community» (2000) Р. Патнем обґрунтовує соціальний капітал як важливий ресурс відродження місцевого співтовариства і зазначає: «Саме соціальний капітал, втілений у нормах та мережах громадської участі, і є домінуючою передумовою економічного процвітання, так само як і ефективного самоврядування. Це дає підстави стверджувати: річ – у наявності громадської свідомості» [7, с. 80]. І хоча автор обґрунтовує цю ідею з позицій політико-економічної теорії, вона, на нашу думку, є вагомою і для суспільної практики рішення соціальних проблем, тобто соціально-педагогічної діяльності в умовах територіальної громади, коли ми можемо розглядати об'єднання місцевої спільноти (її суб'єктів навколо актуальних проблем території) як соціальний капітал, її ресурс, який через спеціальні дії інституцій грома-

ди, активних громадян, можна буде спрямувати на попередження ризиків виникнення соціальних проблем та їх вирішення, у тому числі і проблеми превенції соціального сирітства.

Розкриваючи сутність громади з точки зору системного підходу, Фредерік Л. Бейтс (Frederick L. Bates) і Ллойд Бейкон (Lloyd Bacon), у своїй роботі «The Community as a Social System» («Громада як соціальна система») [8], зазначають, що, відповідно до традиційних теорій громади, «громада (community) – це соціальна система спільнот, що складається з людей або сімей, міжгалузевих об'єднань, які являють собою утворення малих груп та складних організацій, межі якої визначаються географічно (тобто територіально обмежені – Л.К.); в основі організації й функціонування громади лежить співпраця, заснована на спільних цілях, споріднених зв'язках, соціальному обміні та координації дій між групами та організаціями, що забезпечує функціонування складних соціальних систем» [8, с. 378]. Це тлумачення для нас є важливим, адже розглядає громаду як складне соціальне утворення – «систему спільнот» різної природи (видів) та окреслює складові частини механізму організації й функціонування громади, а саме: спільність цілей та спорідненість зв'язків, співпраця, соціальний обмін і координація дій спільнот членів громади, які варто враховувати під час побудови системи превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста.

Канадські дослідники Майкл і Джуді Бопп (M. Bopp, G. Bopp), розглядаючи питання розвитку громади з позицій професійної соціальної роботи, тлумачать її як групу людей, які встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та середовища, в якому вони живуть [9, с. 34; 10, с. 9]. Науковці вважають, що громада – це своєрідна єдність трьох підсистем (складників): особа (індивід, особистість) – родина – громада, які являють собою системне утворення і чинять взаємний вплив один на одного та взаємозумовлені між собою (секторальна модель концентричних кіл Дж. і М. Бопп [9, с. 87; 10, с. 22]). І тому при вибудовуванні соціальної (соціально-педагогічної) роботи в громаді треба враховувати ці взаємозв'язки та взаємовпливи тріади «особистість – родина – громада», адже громади складаються із сімей, а в сім'ях також існують певні взаємини, які можна трансформувати аби створити здорові громади.

Враховуючи вищезазначене, ми можемо вважати громаду груповим суб'єктом, що

має соціальний капітал (ресурс, потенціал), на який важливо спиратися та використувати при активізації діяльності громади, залученні її суб'єктів до вирішення актуальних соціальних проблем. Варто зазначити, що соціальний капітал тут розглядається як «не матеріальні речі, що найбільше враховуються в повсякденному житті людей, а саме: доброзичливість, спілкування, співчуття та соціальний зв'язок серед окремих осіб та сімей, які складають соціальну спільноту <...> Якщо людина залишається на самоті зі своїми проблемами, то у неї виникає індивідуальна соціальна безпорадність. Якщо ж вона об'єднується зі своїм сусідом, а вони разом з іншими сусідами, то накопичується соціальний капітал, який може негайно задовольнити її соціальні потреби і який може мати соціальний потенціал, достатній для суттєвого поліпшення умов життя у всій громаді. Співтовариство загалом виграє від співпраці всіх його частин, тоді як людина знайде в своїх асоціаціях (об'єднанні) переваги допомоги, співчуття та спілкування зі сторони своїх сусідів» [11, с. 19].

Англійські науковці С. Шонберг (S. Schonberg) та Р. Розенбаум (R. Rosenbau), вивчаючи життєздатність місцевих спільнот із позицій соціальної роботи, зазначають, що вони є дієздатними лише тоді, коли жителі об'єднуються з метою впливу на різноманітні аспекти місцевого соціального порядку [12, с. 33]. Основними чинниками, що сприяють життєздатності місцевих громад, дослідники вважають: завдання підтримання і поліпшення якості життя, збереження середовища, утримання в належному порядку спільної власності, озеленення, робота з дітьми та молоддю тощо; визначення лідерів, які володіють навичками громадської роботи і здатні повести за собою інших людей, щоб відстояти інтереси своєї спільноти; визначення бажаного майбутнього своєї спільноти, вплив на політику місцевої адміністрації щодо рішень, які є важливими для життя місцевої громади; задоволення потреб різних категорій членів своєї громади і попередження конфліктів інтересів серед них; наявність ініціативної групи, яка налагоджує конструктивні взаємостосунки з усіма життєзабезпечуючими службами (комунальними, освітніми, медичними тощо) на території місцевої спільноти [12, с. 33]. Тобто вище названі чинники фактично окреслюють зміст діяльності територіальної громади, сферу її повноважень та можливі напрями дій місцевої спільноти, серед яких, у контексті цього дослідження, важливими є: робота з дітьми та молоддю, підтримання і поліпшення якості

життя, задоволення потреб різних категорій членів своєї громади, наявність ініціативної групи, яка налагоджує конструктивні взаємостосунки з усіма життєзабезпечуючими службами території, що, своєю чергою, може бути застосовано у превентивній діяльності щодо проблеми соціального сирітства.

Звернувшись до довідникової літератури, на нашу думку, варто уваги визначення з «Оксфордського тлумачного словника» А. Хорнбі, в якому «громада (community) – це група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом, населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, дозвілєві організації» [14, с. 233]. У «Соціальному словнику» під авторством американського професора соціальної роботи Р. Баркера (Robert Lee Barker) громада (community) розуміється як «група індивідів або сімей, члени якої: поділяють певні цінності, мають спільні інтереси або користуються послугами тих самих служб та організацій, або живуть в одній місцевості» [15, с. 68]. Ці тлумачення є ключовими для розуміння сутності громади з позицій соціально-педагогічної та соціальної роботи, адже чітко визначають основних суб'єктів громади (окремі члени громади, сім'я, школа, церква, дозвілєві організації, служби та організації, що надають послуги членам громади), що можуть і мають бути залучені до превентивної діяльності щодо проблеми соціального сирітства. Як видно з тлумачення Р. Баркера, автор визначає також критерії об'єднання членів громади, а саме: за інтересами, проблемами та територіальною ознакою [15], що дає змогу їх класифікувати і виокремити за видами: громади за інтересами, ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) та резидентні (географічні, територіальні) громади [21; 25; 27], серед яких більш детального вивчення потребує саме територіальна громада як колективний суб'єкт, який може складатися з громад за інтересами чи громадських об'єднань за проблемами (різноманітних асоціацій, фондів, спілок, товариств тощо).

У західній соціологічній науці інколи замість терміна «територіальна громада» можна зустріти вислів «локальна соціальна система» (місцева спільнота – «locality-based community»), яка тлумачиться як мережа взаємопов'язаних соціальних устанав, що охоплюють усі аспекти соціального життя – сімейного, релігійного, правового тощо, які існують у певній географічній міс-

цевості [16, с. 140]. В Україні для окреслення локальних соціальних систем утвердилося поняття «територіальна громада».

Для більш чіткого й повного розуміння дефініції «територіальна громада» розглянемо законодавчі, нормативно-правові акти України. Так, у Конституційному Договорі між Верховною Радою України і Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р. було введено термін «територіальний колектив громадян» із визначенням його ролі як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. У чинній Конституції України, в ст. 140 вже з'являється термін «територіальна громада» і зазначено, що складається вона з жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, які володіють правом місцевого самоврядування задля самостійного вирішення питань місцевого значення в межах Конституції і законів України. Отже, участь територіальних громад у рішенні соціальних проблем території, їх суб'єктність, закладено на законодавчому рівні. Відповідно до ч. 1 ст. 140 Конституції України, можна виділити такі види територіальних громад:

а) територіальну громаду села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл;

б) територіальну громаду селища;

в) територіальну громаду міста.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 р.) введено більш уточнене поняття «територіальна громада», під якою розуміють «сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр». Як видно із цього тлумачення, на відміну від визначення у Конституції України, відбувається його деталізація за ознаками: постійного проживання, самостійності адміністративно-територіального управління та єдиного адміністративного центру, що для нас варто уваги, адже у контексті цього дослідження ми саме з'ясуємо сутність територіальної громади міста як суб'єкта превентивної діяльності, який здатний на самостійність у вирішенні актуальних проблем територіальної спільноти міста, у тому числі й активного залучення членів громади до розв'язання проблеми соціального сирітства.

Розглянувши законодавче підґрунтя щодо сутності тлумачення територіальної

громади та легітимності її діяльності у вирішенні актуальних соціальних проблем, звернемося до досліджень сучасних вітчизняних науковців і практиків щодо розкриття змісту поняття територіальної громади з позицій правового, державно-управлінського, соціологічного та соціально-педагогічного підходів.

Науковий дискурс щодо феномена територіальної громади як суб'єкта самоврядування було розпочато у 90-ті роки ХХ ст., у сфері конституційного права, академіком М. Орзіхом, коли він, у контексті дослідження проблеми республіканського суверенітету та розвитку місцевого самоврядування, вперше ввів термін «територіальний колектив» як первинний суб'єкт самоврядування, сукупність громадян, які мешкають у селах (сільрадах), селищах, містах [17] та надав детальну структурну характеристику територіального колективу.

Обґрунтовуючи правовий статус суб'єктності територіального колективу, І. Руда зазначає, що територіальна самоорганізація громадян для вирішення питань місцевого значення можлива з моменту, коли парламент прийняв законодавче рішення про утворення територіального колективу, наділив його правом самостійно вирішувати питання місцевого значення [18, с. 68]. Тобто це тлумачення відображає участь членів громади у розв'язанні будь-яких проблем території через самоорганізацію, що підкреслює їх суб'єктність – цілеспрямовані активні дії щодо самостійного рішення важливих соціальних проблем і питань безпосередньої життєдіяльності.

Доповнюючи політико-правовий дискурс наукового співтовариства 90-х рр. ХХ ст. щодо розуміння категорії «територіальна громада» та застосовуючи методологію суб'єктного підходу, доктор політичних наук А. Коваленко розглядає територіальну громаду як центральної суб'єкт місцевого самоврядування, котрий має природне право на самостійне вирішення питань місцевого життя в межах Конституції і законів. Юридична природа територіальної громади двоєдина: громада має природні права і водночас позитивні права та несе юридичну відповідальність за їх реалізацію [19, с. 83], а отже, при такому розумінні територіальної громади ми можемо говорити не тільки про її суб'єктність, активну участь її членів (як окремих громадян, так і групових суб'єктів – соціальних інституцій, громадських організацій тощо) у справах території і вирішенні соціальних проблем, а й про відповідальність за реалізацію різноманітних прав як самої громади, так і окремих її членів, а в контексті нашого дослі-

дження йдеться про гарантію природного права дітей на виховання у сім'ї, сімейному оточенні.

Конструюючи теоретичну модель територіальної громади з точки зору державного права, О. Батанов, розглядаючи територіальну громаду саме як суб'єкт муніципальної влади в Україні, зазначає: «Територіальна громада – це первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб – жителів (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на цій території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуально-територіальними зв'язками системного характеру» [13, с. 52].

На позиціях суб'єктно-діяльнісного підходу стоїть і П. Гураль, який зазначає, що як суб'єкт місцевого самоврядування територіальна громада являє собою джерело носія активності, діяльності якого спрямована на вирішення питань місцевого значення. При цьому суб'єкту притаманний творчий характер діяльності. Для становлення територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування ініціатива щодо «залучення» має виходити із самої місцевої спільноти [20, с. 420]. А отже, цілеспрямована активність її членів, спрямована на розв'язання актуальних питань і проблем життя спільноти, є природною ознакою життєздатності територіальної громади.

У сучасних наукових доробках іноді поняття «територіальна громада» та «місцева громада» вживаються як синонімічні, тоді коли до складу територіальної громади входить один населений пункт. Якщо ж йдеться про населений пункт (наприклад, село) як складову частину територіальної громади міста чи селища, то тоді такий окремий населений пункт разом із його жителями є не територіальною, а місцевою громадою. Тобто територіальна громада може розглядатися як сукупність місцевих громад [21, с. 51].

Як зазначає І. Кокарев, досить складно створити дієздатну громаду на території великого міста. Тому, на його думку, доцільно зосередитися на розвитку сусідських громад, які переважно створюються за місцем проживання людей і є складовою частиною системи місцевого самовряду-

вання, частиною міста, фрагментом міської культури [12, с. 9].

Розкриваючи сутність територіальної громади з позицій соціологічної науки, маємо засвідчити, що більшість сучасних науковців розглядає громаду як особливу форму суспільної взаємодії, спільність (соціальну спільноту) та наголошують на соціальній природі громади.

Так, стоячи на позиціях методології спільнісного (рос. «общностного») підходу, Г. Зборовський зазначає, що саме поняття «спільність» охоплює всі різновиди соціальних утворень, члени яких пов'язані спільним інтересом і знаходяться в прямій або непрямій взаємодії. Це і є громада в найбільш точному значенні цього терміна. Соціальні спільноти – це живі утворення соціуму; це взаємозв'язок індивідів, які є самостійним суб'єктом соціальної дії і характеризуються порівняною єдністю, схожістю їх цілей, завдань, інтересів на основі загальних умов буття і діяльності [22, с. 54]. Як видно, у цьому визначенні вказано кілька ознак поняття соціальної спільноти, серед яких на першому місці – взаємозв'язок її членів, на наступних місцях – спільність цілей, завдань, інтересів, умов їх життя і діяльності. Важливо зазначити, що ці подібності впливають зі взаємозв'язку людей і, по суті, зумовлені ним. Якщо ж розглядати громаду як соціальну спільноту через призму суб'єктного підходу, то ключовим аспектом у цьому визначенні є думка про те, що індивіди є самостійними суб'єктами соціальної дії, які через взаємозв'язок і взаємодію між собою можуть впливати один на одного, а значить, можуть бути залучені до вирішення актуальних проблем спільноти, окремих її представників, соціально вразливих груп і надавати один одному необхідну допомогу, створюючи соціально-підтримуюче середовище.

Розглядає місцеву громаду як спільність (спільноту) і С. Вовк, яка зазначає, що у громадянському суспільстві територіальна громада за своєю сутністю має становити таку спільність людей, яка спрямована на вирішення локальних проблем. Саме така місцева спільнота в результаті спільних взаємних комунікацій об'єктивно спроможна формувати спільні інтереси та реалізовувати їх на місцевому рівні, але для цього вона має бути здатною до саморозвитку, самоорганізації та саморегуляції [23, с. 127].

Важливою для нашого дослідження є думка українських соціологів О. Воловдової та О. Касперовича, які стверджують, що з позицій синергетичного та соціокультурного підходів територіальна громада

є відкритою самоорганізуючою соціальною системою, носієм певної соціокультурної специфіки. Як колективний суб'єкт діяльності вона складається, своєю чергою, з інших суб'єктів – індивідуальних (окремі активні жителі) і колективних (недержавні некомерційні громадські організації, сусідські групи та інші мікроструктури). Ці суб'єкти розглядаються як структурні елементи громади. Вони взаємодіють як між собою, так і з іншими суб'єктами, які діють на території громади (державні структури, влада, бізнес). У процесі взаємодії між ними може складатися та чи інша система взаємозв'язків – горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) – і взаємостосунків – рівноправних (партнерських) чи стосунків залежності та підпорядкування. Суб'єктність територіальної громади розуміється як здатність до самостійного (автономного) відтворення на власній соціокультурній основі різних способів, форм, засобів соціальної активності/діяльності, спрямованих на задоволення потреб членів громади [24, с. 107–108]. Отже, у контексті проблеми нашого дослідження ми можемо говорити про необхідність активізації суб'єктів громади міста (їх залучення) до участі у вирішенні проблем сімей і дітей, стимулювання членів громади, її соціальних інституцій до організації та реалізації різноманітних превентивно-профілактичних ініціатив щодо попередження явища соціального сирітства як пріоритетних напрямів соціально-педагогічної діяльності суб'єктів територіальної громади міста щодо створення соціально-підтримуючого середовища сім'ї та дитини (окремої особистості) групи ризику по соціальному сирітству.

Розкриваючи сутність територіальної громади з позицій методології соціальної педагогіки, А. Капська розглядає громаду як один із чинників соціального впливу на особистість, проміжну ланку між макросистемою суспільства загалом та мікросистемою сімейної й особистісної підтримки [25, с. 202].

Своєю чергою, О. Безпалько, розробляючи теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді, говорить про функціонування громади на мікро- та мезорівнях соціального середовища і тлумачить територіальну громаду (сільську, міську громаду та громаду мікрорайону великого міста) як соціальну систему мезорівня соціального середовища, сусідську ж громаду – як мікрорівень соціального середовища [21, с. 56]. Дослідниця зазначає, що параметрами територіальної громади

як соціальної системи можуть бути: природно-економічні особливості території; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; заклади соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування; неурядові організації [21, с. 57]. Саме ці параметри вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що, своєю чергою, зумовлює специфіку соціально-педагогічної роботи в них та саме ці параметри ми будемо враховувати при моделюванні системи превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста.

Розглядаючи територіальну громаду з точки зору методології системного підходу, О. Губанова тлумачить громаду як соціальну систему, яка в широкому розумінні складається з різних соціальних підсистем та інститутів, що регулюють стосунки між неоднорідними соціальними суб'єктами та у своїй сукупності передбачає:

- об'єднання індивідів та соціальних груп, що займають різні соціально-рольові позиції, в єдину соціальну спільноту;
- забезпечення та підтримку в такій спільноті певного соціального порядку;
- наявність різних загальних та часткових інтересів при взаємодії членів спільноти;
- визнання інституціональної природи такої системи [26, с. 24]. Це тлумачення є для нас важливим, адже дає змогу розглядати територіальну громаду як груповий соціальний суб'єкт, що складається з індивідуальних (окремі члени місцевої спільноти) і колективних (соціальні інституції, громадські організації, сусідські об'єднання, тощо) суб'єктів та являє собою певну цілісність, здатну до самоорганізації й об'єднання навколо актуальних соціальних проблем, із метою їх локалізації та вирішення за допомогою формування й залучення соціального капіталу, ресурсів об'єднаної місцевої спільноти.

З точки зору соціальної роботи як професійної діяльності щодо реалізації різних напрямів соціальної політики, Т. Семигіна зазначає, що громада – це своєрідна «конструкція, що є соціальною, бо вона ґрунтується на підтримці, однастайності та взаєморозумінні людей, що створює позитивний заряд енергії й цементує соціальні зв'язки» [27, с. 13]. Українська дослідниця розглядає громаду як систему, в якій можна виділити індивідів, підсистеми (сектори в громаді) та взаємовідносини між цими підсистемами. Вчена виділяє п'ять рівнів

громади як системи: індивідуальний рівень становлять люди в громаді (індивіди); рівень підсистем громади складається з політичного, економічного, освітнього, релігійного, комунікаційного, відпочинкового секторів, сектору охорони здоров'я, сектору соціального забезпечення, волонтерських організацій та інших груп у громаді, що тісно пов'язані з функціями громади; рівень внутрішніх зв'язків у громаді становлять коаліції, дорадчі комітети та робочі групи, мережі; рівень громади – об'єднана громада; позасистемний рівень включає зовнішній контекст та проявляється у впливі на громаду ззовні, з боку держави, суспільства, інших громад [27, с. 16].

Для розуміння суб'єктності громади, її структури та ролі соціального працівника (соціального педагога) в ній важливим є такий складник громади, як місцеві ініціативи, що поділяють на чотири групи [27, с. 16–17]:

1) «місцеве життя», або «сусідська модель», – це назва повсякденної активності в її суто спонтанних формах (стимулювання контактів між людьми задля підтримання здорового мікросоціального клімату, задоволення інтересів і потреб окремих груп громади та ін.);

2) «дії в середині громади» – внутрішня активність громади, яка також зароджується спонтанно, але має більш організований характер і спрямована на самостійне рішення питань місцевого характеру та зводить до мінімуму втручання суспільства;

3) «розвиток громади» – співробітництво ентузіастів та професіоналів у справі активізації різних сторін місцевого життя (проведення різноманітних акцій, фестивалів, створення клубів, інших місцевих структур за наявності зовнішньої підтримки);

4) «місцева/громадська політика» – комплекс соціальних програм, спрямованих на залучення членів громади до досягнення певних цілей (створення груп допомоги й підтримки соціально вразливих категорій із числа сусідів, волонтерів, інших членів громади як альтернатива існуючим державним службам захисту та соціальним інституціям). Ефективність місцевих соціальних ініціатив залежить від активності самих членів громади, що є стрижневою ознакою справжньої громади як середовища підтримки й допомоги.

Як соціальне середовище громада являє собою конкретне поле соціальної діяльності і відносин, де формуються і реалізуються потреби та можливості особи, де кожна людина безпосередньо включається в процес життєдіяльності суспільства [28, с. 122]. Враховуючи це, в контексті

проблеми цього дослідження, цілком можна говорити про територіальну громаду як соціально-підтримуюче середовище сім'ї та дитини (окремої особистості) групи ризику по соціальному сирітству, яке шляхом залучення активних суб'єктів громади та організації (створення) в ньому освітніх (просвітницьких), виховних, соціально-психологічних, рекреаційних, соціально-правових, соціально-побутових умов сприятиме потенційному розвитку всіх членів громади, їх соціальному благополуччю. Водночас створення такого превентивного середовища сприятиме розвитку самої громади міста через активізацію взаємодії її суб'єктів, їх об'єднання навколо актуальних питань і потреб та залучення до цього процесу як ресурсів громадських і державних інституцій території, так і внутрішніх ресурсів самої особистості чи сім'ї (соціальної групи, об'єднання).

Розробляючи проблему превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста, хотілося б зазначити, що ми цілком погоджуємося з думкою О. Безпалько, що вивчення особливостей соціальних проблем та потреб дітей і молоді (сімей – Л.К.) у громадах різного типу, з одного боку, сприятиме уніфікації напрямів соціально-педагогічної роботи в громаді (соціальна профілактика негативних явищ, соціальна підтримка дітей, що залишилися без батьківського піклування, формування усвідомленого батьківства молоді та здорового способу життя неповнолітніх тощо), а, з іншого, дасть змогу врахувати місцеві умови, соціальні запити конкретних громад, що, своєю чергою, вимагає диференціації та індивідуалізації видів соціальної допомоги та соціальних послуг у межах різних територіальних громад [21, с. 57]. Тому, беручи до уваги це твердження та відштовхуючись від проблеми нашого наукового пошуку, задля створення ефективного превентивного простору територіальної громади міста, ми маємо враховувати специфіку проблеми превенції соціального сирітства (причини її виникнення і прояву) та *особливості громади*: наявність індивідуальних (окремі члени місцевої спільноти) і колективних суб'єктів (мережа громадських та державних інституцій, соціальних груп, об'єднань), їх активність (суб'єктність) та ступінь залучення до вирішення проблеми, характер взаємовідносин і сталість зв'язків між суб'єктами (мережа соціальної взаємодії), ресурсність місцеві спільноти (наявність певних ресурсів: інституційних, людських, духовних, часових, фінансових, матеріальних, адміністративних, тощо), її територіально-культурну специфіку.

З позицій соціальної педагогіки, ми розглядатимемо територіальну громаду у двох аспектах: *по-перше*, як груповий соціальний суб'єкт, що складається з індивідуальних (окремі члени місцевої спільноти) і колективних (соціальні інституції, громадські організації, сусідські об'єднання, тощо) суб'єктів, які взаємодіють між собою та з іншими суб'єктами, що діють на території громади (державні структури, влада, бізнес) та являє собою певну цілісність, здатну до самоорганізації і задоволення власних потреб, об'єднання навколо актуальних соціальних проблем, їх локалізації та вирішення; *по-друге*, як соціально-підтримуюче середовище (спільноту), що являє собою систему соціальних взаємозв'язків його представників – горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) – і взаємостосунків – рівноправних (партнерських) чи стосунків залежності й підпорядкування, що утворюється в межах певної території та виступає своєрідним соціальним капіталом громади, ресурсом об'єднаної місцевої спільноти.

Досліджуючи сутність територіальної громади міста як суб'єкта превенції соціального сирітства з точки зору методології соціальної педагогіки, ми будемо зважати на те, що *соціальна превенція* – це комплекс випереджальних заходів соціально-економічного, правового, соціокультурного, медичного і психолого-педагогічного характеру, що здійснюють державні та громадські інституції, активні громадяни (волонтери), спрямованих на попередження виникнення соціальних проблем шляхом створення ресурсного середовища. *Превенція соціального сирітства в умовах територіальної громади міста* – це система комплексних заходів суб'єктів територіальної громади (індивідуальних (окремі активні жителі) і колективних (соціальні інституції, недержавні некомерційні громадські організації, сусідські групи та інші мікроструктури)), спрямованих на випередження розвитку ситуації сімейного неблагополуччя та виявлення і локалізацію причин, що провокують складні життєві обставини сім'ї й ризик виникнення явища соціального сирітства, їх подолання на рівні перших криз шляхом активізації ресурсів самої сім'ї та громади з метою недопущення ситуації відмови від дитини або її бездоглядності чи безпритульності. *Територіальна громада міста* – це складна самокерована соціальна система самоорганізуючих локальних спільнот (районів, кварталів (мікрорайонів) міста), членами яких є фізичні особи (окремі громадяни), державні й недержавні соціальні установи, некомерційні громадські організації, сусідські групи

та інші мікроструктури об'єднані спільними інтересами, цілями й діяльністю задля задоволення власних потреб (пов'язаних з побутом, середовищем проживання, дозвіллям, навчанням, вихованням, спілкуванням) та локалізації соціальних ризиків і розв'язання актуальних проблем території. Важливою характеристикою дієздатності територіальної громади міста є активність її суб'єктів.

Розглядаючи територіальну громаду міста у контексті нашого дослідження як середовище превентивної діяльності щодо соціального сирітства, основними суб'єктами *соціально-педагогічної превенції у громаді* можуть виступати: державні і комунальні, а також приватні заклади дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціальні центри різних форм власності (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; центри соціально-психологічної допомоги; соціальний центр матері та дитини; центри соціально-психологічної реабілітації дітей (притулки для дітей); соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; центри «Укріплення сім'ї»; кризові центри; центри розвитку громад; ресурсні центри тощо); заклади культури, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини та задоволення інтелектуальних, духовних, культурних потреб громадян; медичні установи і заклади (жіночі консультації та пологові будинки і школи відповідального батьківства при них; клініки дружні до молоді при міських поліклініках і сімейні лікарні); об'єднання громадян, недержавні некомерційні громадські організації, сусідські об'єднання, клуби активних батьків, волонтери та ін., які пріоритетною метою своєї діяльності декларують соціальну підтримку та допомогу дітям, молоді та сім'ям. Детальна характеристика змісту діяльності основних суб'єктів соціально-педагогічної превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумуємо проведену нами аналітико-пошукову роботу щодо розуміння сутності територіальної громади міста у зарубіжній та вітчизняній літературі.

Категорія «громада» у науковій теорії визначається як складне і багатозначне поняття, дослідження сутності та змісту якого у вітчизняному науковому дискурсі ґрунтується на концепціях і теоріях західної соціологічної та політико-економічної науки і практики.

Теоретичне осмислення громади у сучасному науковому середовищі відбувається з позицій різних наукових підходів та дисциплін, які, залежно від основного предмета своїх досліджень, формують конкретні уявлення про зміст, ознаки та специфіку функціонування громади і фактично доповнюють один одного у процесі цілісного сприйняття громади як складного соціального утворення.

Політико-правовий підхід розкриває територіальну громаду як суб'єкт місцевого самоврядування, у розпорядженні якого є достатній обсяг матеріальних і фінансових ресурсів, що можуть бути використані в межах її повноважень, та відображає правовий механізм реалізації владних функцій у системі державного управління на місцях, у межах географічно визначеної території.

Соціологічний підхід надає нам уявлення про місцеву громаду як особливу форму суспільної взаємодії та розглядає її як соціальну систему, що являє собою мережу взаємопов'язаних соціальних установ, які охоплюють усі аспекти соціального життя – сімейного, релігійного, правового тощо, що існують у певній географічній місцевості, наголошуючи на соціальній природі громади і розкриваючи її функціональну спроможність через призму аналізу суспільної практики (конкретних методів і технологій) допомоги і захисту населення, задоволення його життєвих потреб та вирішення соціальних проблем.

Соціально-педагогічний підхід тлумачить територіальну громаду як: соціальну систему мезорівня соціального середовища; особливий соціальний простір, в якому люди встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та світу, в якому вони живуть; як соціальну спільноту, що виконує функції відтворення і споживання, соціалізації, соціального контролю, соціальної участі і взаємодопомоги.

Це дослідження не вичерпує всіх проблемних питань заявленої теми. Предметом наших подальших наукових розвідок стане питання змістовної характеристики діяльності суб'єктів соціально-педагогічної превенції у громаді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кулеба М. Усиновленими можуть бути не більше 5% вихованців інтернатів (21 травня 2018 р.). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2464791-usinovlenimi-mozut-buti-ne-bilse-5-vihovanciv-internativ-kuleba.html> (дата звернення: 16.06.2018).
2. Етимологічний словник української мови: В 7 тт. Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко.

АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1982. 632 с.

3. Тённис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии. СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2002. 451 с.

4. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. 751 с.

5. Jonassen C.T. Community Typology / Community Structure and Analysis. N.Y., 1959. P. 20–21 / Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2. С. 51–57.

6. Peck M. Scoat (1987) The Different Drum: Community Making and Peace. Second Touchstone Edition. New York: Simon and Shuster. 337 p. URL: <https://www.amazon.com/Different-Drum-Community-Making-Peace/dp/067160192X> (дата звернення: 25.07.2017).

7. Putnam R.D. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. 505 p.

8. Bates, Frederick L., and Lloyd Bacon. The Community as a Social System // Social Forces. Vol. 50, No. 3 (Mar., 1972), pp. 371–379. URL: https://www.jstor.org/stable/2577041?seq=1#page_scan_tab_contents (дата звернення: 26.07.2017).

9. Bopp M., Bopp G. A Practical Guide to Building Sustainable Communities. Calgary: Alberta, 1998. 168 p.

10. Форми і методи соціальної роботи у громаді. Матеріали семінару 14-16 жовтня 2003 р. / Укладач Дж. Бопп. К.: ХДФ, 2003. 33 с.

11. Hanifan L.J. (1916). The Rural School Community Center. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 67: 130-138 / Putnam, Robert D. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. 505 p.

12. Кокарев И. Соседские сообщества: путь к будущему России. М.: Прометей, 2001. 248 с.

13. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2. С. 51–57.

14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. A. S. Hornby. Fourth edition / chief editor A. P. Cowie Oxford Univ Press 1995. 1580 p.

15. Barker R. Community. The Social Work Dictionary [3d ed.; ed. by Barker R.]. Washington: NASW Press, 1995. P. 68.

16. Stacey M. The Myth of Community Studies. British Journal of Sociology. 1969. Vol. XX. № 2. P. 140.

17. Орзих М.Ф. Суверенитет республики и местное самоуправление. Развитие национальной государственности союзной республики на современном этапе: Тезисы республиканской научно-практической конференции. К., 1990. С. 24–27.

18. Руда І. Правовий статус територіального колективу. Місцеве самоврядування в Україні: історія, проблеми, пропозиції. К., 1994. С. 65–71.

19. Коваленко А.А. Конституційно-правове регулювання місцевого самоврядування в Україні: питання теорії та практики. К.: Довіра, 1997. 181 с.

20. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження. Львів: ЛьвДУВС, Край, 2008. 468 с.

21. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Монографія. К.: Наук. світ, 2006. 363 с.
22. Зборовский Г.Е. Теоретическая социология XX – начала XXI века. Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2007. 364 с.
23. Вовк С. Місцеве самоврядування: сенс, тенденції, перспективи. Самоврядування та самоорганізація територіальних громад: Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 червня 1999 р.). Львів, 1999. С. 124–128.
24. Воловодова Е., Касперович А. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект. Социология: теория, методы, маркетинг. 2004. №1. С. 103–119.
25. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. К.: УДЦССМ, 2001. 220 с.
26. Губанова Е.В. Роль и функции образования в процессе социальной адаптации молодежи: дис. ...канд. социол. наук: 22.00.04. Новочеркасск, 2001. 122 с.
27. Семигіна Т.В. Робота в громаді: практика та політика. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 178 с.
28. Дорошенко А.Б. Соціальне середовище як фактор формування особистості (соціально-філософський аналіз): дис. ...канд. філософ. наук: 09.00.11. К., 1994. 146 с.

Наукове видання

Збірник наукових праць

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

**Випуск LXXXIII
Том 1**

Коректура • *Пірог Н.В.*

Комп'ютерна верстка • *Калабухова С.Ю.*

Формат 64x90/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 27,66.
Замов. № 1018/145. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.